

23. Слинко І.І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання / І.І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 669 с.
24. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
25. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.
26. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2004. – 406 с.

*Oksana Godz*

***Structural and semantic types of two-member adverbial sentences with infinitive subject***

*The article regards the structural and semantic types of two-member adverbial sentences with infinitive subject, defines semantic limitations in a composite completion of the adverbial compound predicate and the infinitive subject.*

*Key words: two-member adverbial sentences, adverbial compound predicate, adverbial compiled comparative predicate, infinitive subject, structural and semantic types.*

**Тетяна Юрчишин**

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ УЗАГАЛЬНЕНОГО ЗМІСТУ  
В СТРУКТУРІ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ**

*Статтю присвячено дослідженню проблеми статусу складних конструкцій з узагальненим змістом. Визначено фактори та способи формування узагальненого змісту в структурі складного речення.*

*Ключові слова: узагальнений зміст, способи творення узагальненого змісту, лексико-семантичне оформлення, заміщення семантико-синтаксичної позиції, механізм регулярної реалізації.*

Проблема статусу конструкцій узагальненого змісту в синтаксичній системі української мови у своїй основі пов'язана з виокремленням односкладних узагальнено-особових речень як самостійного різновиду в класифікаційних описах. Однак увагу синтаксистів до конструкцій цього типу помітно посилено у зв'язку з неправомірністю їх виділення в окремий різновид на основі структурного критерію, адже узагальнений зміст здатні виражати речення, різні за формальною організацією, а не лише односкладні. Пор.: *Хисту не зарити у землі* (Л. Костенко); *Із піснею скоріше час минає* (Леся Українка); *Не досить лиш хреста носити – з хрестом у серці треба жити* (Л. Костенко). У сучасних синтаксичних дослідженнях увага до узагальнених конструкцій посилюється у зв'язку з актуалізацією поглядів на речення як багатоаспектну одиницю, що сформувалися в контексті структурно-семантичного напрямку лінгвістичних досліджень, в аспекті якого речення описано на статичному та динамічному рівнях [3], [1], [4], [5], [6].

У цілому семантико-синтаксичне відношення узагальнення полягає в представленні мовної ситуації дійсності як типової, загальновідомої. Речення узагальненої семантики виражають зміст, який стосується всіх людей, незалежно від їхніх вікових чи гендерних ознак, від місця або часу позначуваної події. Вони не містять повідомлення про конкретні факти дійсності, а репрезентують істини та закономірності, що є результатом узагальнення людського досвіду, наприклад: *Без муки не бува моди* (М. Старицький); *Не можна збирати щось інше, ніж сіялось* (О. Кобилянська); *Курчат по осені рахують* (М. Вакалюк-Дорошенко).

Водночас той факт, що узагальненню можуть підлягати складні ситуації дійсності, котрі осмислюють як взаємозв'язок кількох ситуацій, актуалізує увагу до явища узагальнення змісту в складному реченні. Метою нашої статті є репрезентація узагальненого змісту саме в структурі складного речення.

У цьому контексті можна виокремити складні конструкції, де репрезентовано складні ситуації дійсності, що постають як пов'язані певними відношеннями ситуації – типові, узагальнені. При цьому узагальнений зміст формується під впливом таких чинників: лексико-семантичного

наповнення, механізму регулярної реалізації структурної схеми та незаміщення суб'єктної семантико-синтаксичної позиції. Наприклад: *Обов'язки на людей накладає життя, і гріх мистецтво присвячувати смерті* (М. Стельмах). Так, узагальнення змісту в першій предикативній частині складного речення зумовлене її лексико-семантичним наповненням. Зокрема, у позиції об'єктного компонента змісту функціонує кваліфікаційна лексема *люди* з яскраво вираженим узагальненим значенням, а семантико-синтаксичну позицію суб'єкта заповнює іменник *життя* – персоніфікована загальна назва, що виражає усталене поняття, категорію, яка що стосується всіх людей. Натомість у другій предикативній частині наведеної складної конструкції простежено два чинники, релевантні для узагальнення її змісту: незаміщення семантико-синтаксичної позиції суб'єкта (пор.: *Гріх всім мистецтво присвячувати смерті*) і лексико-семантичне наповнення: іменник *мистецтво* як метонімічна назва суб'єктів, зайнятих у відповідній сфері діяльності, та персоніфікована загальна назва *смерть* відповідно в об'єктній та адресатній позиціях.

Зразком конструкцій такого типу є речення *Жіноча доля – терпіти, і сила – в терпінні* (Б. Лепкий). Узагальнення змісту обох предикативних частин пов'язане з їхнім лексико-семантичним наповненням. Атрибутивне словосполучення *жіноча доля*, до складу якого входить іменник абстрактного значення *доля* та прикметник на позначення родо-видової ознаки *жіноча*, заповнює суб'єктний компонент змісту в першій предикативній частині і тому є релевантним для узагальнення її змісту. Іменник *сила*, що виражає усталене поняття, яке стосується всіх людей, заповнює семантико-синтаксичну позицію суб'єкта в другій предикативній частині та є вагомим для формування генералізаційної семантики в усій предикативній частині. Лексико-семантичне наповнення предикативних частин конструкції *Час іде, і з ним усе стає зужитим й нетривалим* (В. Земляк) узгоджується з узагальненням її змісту. Семантико-синтаксичну позицію суб'єкта заповнює абстрактний іменник *час* – загальна назва усталеної, відомої всім категорії. У другій предикативній частині узагальнений зміст формує квантор усезагальності *все*, який становить суб'єктний компонент змісту.

Складні речення узагальненого змісту диференціюють у плані характеру взаємопов'язаних ситуацій дійсності, які репрезентують предикативні частини.

Усі типи складних конструкцій (складнопідрядні, складносурядні, безсполучникові) формують узагальнений зміст. При цьому особливо високою активністю позначені для складносурядні і безсполучникові конструкції. З. К. Тарланов пояснює це тим, що речення узагальненого змісту (зокрема прислів'я) не містять конкретної інформації про ситуації, події, явища життя, а лише нагадують про них із винятково повчальною метою, натякають на них, тому найоптимальнішою для них є така синтаксична структура, яка позбалена спеціальних граматичних засобів реалізації типових відносин [7, с. 128].

Загалом складні речення формують узагальнений зміст трьома способами:

1) обидві предикативні частини позначають ситуації дійсності, що сприймаються як типові, змістові відношення, які їх поєднують, постають як узагальнені;

2) складні речення, у яких узагальнений зміст не виражає жодна предикативна частина окремо, водночас змістові відношення між ними усвідомлені як узагальнені;

3) узагальнений зміст виражає лише одна предикативна частина – денотат ситуації, яку усвідомлюють як типову, однак змістові відношення між ними сприймаються як узагальнені.

Прикладом складних конструкцій першої групи є складносурядні речення, що демонструють різні типи змістових відношень, які пов'язують предикативні частини – денотати типових, узагальнених ситуацій: а) власне зіставні, наприклад: *Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх літ* (М. Стельмах); *Кождий за себе відповідає, а Бог – за всіх* (Б. Лепкий); *Слітий не чує, а глухий не бачить* (В. Земляк); *Ненависть тільки нівечить, а творить любов* (Б. Лепкий); б) зіставно-поширювальні, наприклад: *Людині небагато треба для щастя, а ще менше – для гарного настрою* (Ю. Збанацький); в) єднально-поширювальні, наприклад: *Кровинка наша в дітях, внуках, і це вже – щастя добрий жмут* (Л. Шевело); г) протиставно-компенсаційні, наприклад: *Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки* (Л. Костенко); *Нелегко з правдою в путі, зате безпечно у житті* (Л. Шевело); *Людина може жити без будь-чого, але без книжок жити не повинна* (Ю. Збанацький); г) протиставно-допустові змістові відношення, наприклад: *Муж є голова жоні, та голові без тіла трудна рада* (Леся Українка); *Швидко казку кажеться, та не швидко діло робиться* (Ю. Яновський); *Змінюється світ, але почуття кохання останеться довіку* (Б. Лепкий).

Подібну тенденцію простежено в складнопідрядних реченнях на зразок *За похибки провідників терпить загал, бо провідник повинен передбачити лихо* (Б. Лепкий). Обидві предикативні частини

постають денотатами типових, узагальнених ситуацій. Підрядна частина виражає причину того явища, про яке йдеться в головній, і в такий спосіб доповнює узагальнений зміст останньої.

Особливий інтерес становлять фразеологізовані складнопідрядні речення. Між їхніми предикативними частинами, кожна з яких позначає типову узагальнену ситуацію, формується асоціативний зв'язок, наприклад: *Така тепер на світі коновальня, що треба мати нерви, як дроти* (Л. Костенко). Між пропозитивним змістом головної і підрядної частин у цілому існує асоціативний зв'язок, який сприймають як узагальнений: уявний образ жорстокого сучасного світу пояснює необхідність мати міцну нервову систему.

Подібну закономірність представлення ситуацій як узагальнених демонструють безсполучникові складні речення, наприклад: *Не досить лиш хреста носити – з хрестом у серці треба жити* (Л. Кірик-Радомська); *Не можна жити на світі досконало, кожна людина мусить мати хворобу до чогось* (В. Земляк); *Все у цьому світі переплетено і перемішано, певно, жодної людини немає в якомусь чистому вигляді* (В. Земляк). Узагальнений зміст репрезентує кожна предикативна частина, оскільки позначає ситуацію типову, натомість друга предикативна частина теж є денотатом ситуації, яку сприймають узагальнено. Обидві предикативні частини поєднані значенням уточнення. Формуванню узагальненого змісту в кожній із наведених конструкцій сприяє лексико-семантичне наповнення або ж незаміщення семантико-синтаксичної позиції суб'єкта.

У плані вираження узагальненої семантики привертають увагу складні конструкції, де узагальнений зміст не актуалізований у жодній із предикативних частин. Ситуації дійсності, які вони позначають, не сприймають узагальнено, проте змістові відношення між ними постають як узагальнені, наприклад: *Задумася над життям на самотині, і серце крається від жалю* (І. Шикерява-Шпак); *Пани б'ються, а на хлопях шкура тріщить* (Б. Лепкий). Причиново-наслідкові відношення між двома предикативними частинами, денотатами яких постають відповідні ситуації дійсності, усвідомлюють як узагальнені, унаслідок чого створені умови для узагальнення змісту складносурядної конструкції загалом. Аналогічним є речення *Чи одно чоловік каже, а інше собі гадає* (Б. Лепкий), де предикативні частини позначають такі ситуації дійсності, кожна з яких сама собою не сприймається як типова, узагальнена, натомість змістове відношення невідповідності, що формується між ними, усвідомлюють узагальнено. Воно стає причиною генералізації змісту всієї реченнєвої структури.

Подібну специфіку формування узагальненого змісту простежено й у безсполучникових складних реченнях із факультативною позицією завершальної частки, що виражають значення умови та часу, на зразок *Часом оббрешуть – уже не відмисся* (Л. Романчук); *Попав між ворони – не каркай, як вони* (Л. Шевело); *Гість в дім – Бог в дім* (Б. Лепкий); *Хочеш вести народ – не показуй свого обличчя* (Б. Лепкий); *На торгівлі не пожаліси копійки – заробиш карбованець* (М. Стельмах); *Подумай тричі, перш ніж сказати* (Л. Романчук). Ситуації, позначені предикативними частинами, самостійно не сприймаються як типові, проте змістові відношення між ними постають як узагальнені й надають узагальненого змісту всій реченнєвій структурі.

Подібно узагальнений зміст формується й у складнопідрядних реченнях, наприклад: *Якщо кохаси – знайдеш без адрес* (Л. Костенко); *Якщо в людини є народ, тоді вона уже людина* (Л. Костенко). Змістове відношення умови між двома предикативними частинами, денотатами яких постають відповідні ситуації дійсності, усвідомлюють як узагальнене, унаслідок чого створюються умови для узагальнення змісту складнопідрядної конструкції загалом.

Простежено складні конструкції узагальненого змісту, де узагальнення узгоджується зі змістом одної предикативної частини, тоді як іншу вжито для пояснення одного з компонентів змісту ситуації, що мислиться узагальнено, або ж доповнює її в цілому. Як наслідок – ефект узагальнення поширений на всю синтаксичну конструкцію. При цьому узагальнене значення всієї конструкції формується своєрідно, залежно від того, котра із предикативних частин (перша чи друга) репрезентує узагальнення.

Здебільшого перша предикативна частина позначає типову, узагальнену ситуацію об'єктивної дійсності та поширює узагальнений зміст на все складне речення. Окреслений спосіб репрезентації узагальненого змісту характерний для складнопідрядних речень нерозчленованої структури з прислівним зв'язком (здебільшого присубстантивних), наприклад: *Жінки в любові – наче повинь, що не виходить з берегів* (О. Кушнір); *Іронія – це блискавка ума, яка освічує всі глибини змісту* (Л. Костенко); *Забувають усе, що пережило свою славу* (Ю. Яновський); *Любов – солодкий дар, з якого люди роблять гіркість* (М. Стельмах). З іншого боку, подібну закономірність простежено в складних конструкціях із детермінантним підрядним зв'язком – зі значенням зумовленості, мети, причини, часу, наприклад: *Бог свято дає на те, щоб бавитись* (Леся Українка); *Людам іноді*

доводиться пройти і крізь міфи, щоб довоюватися до високого смислу життя (В. Земляк); Генії не вмюють мовчати, навіть коли роблять найжорстокіші відкриття (В. Земляк). Узагальнений зміст виражає головна частина і поширює його на підрядну.

Зафіксовано також складні конструкції, де типову узагальнену ситуацію позначає друга предикативна частина, яка віддзеркалює суб'єкт, про який ідеться в першій предикативній частині, наприклад: *Коли люди в небезпеці, їх злагода – міцніші фортеці* (Л. Шевело). У складнопідрядному реченні головна предикативна частина / *злагода людей – міцніші фортеці* / позначає типову узагальнену ситуацію, підрядна частина доповнює її, поєднуючись із головною предикативною частиною змістовим відношенням часу.

Подібне явище простежено й у безсполучникових складних конструкціях, наприклад: *І з нами так – хтось відлітає з людей безмежно дорогих* (О. Сенатович); *В житті так уже ведеться – зникає з очей людина, і поступово розвіюється про неї пам'ять* (Ю. Збанацький). У реченнях заповнювальної семантики з анафоричним елементом у першій частині лише другий предикативний компонент позначає ситуацію дійсності, яку сприймають як типову, однак заповнювальні відношення між частинами постають як узагальнені. Вони поширюють узагальнений зміст на всю реченнєву структуру.

У системі конструкцій, узагальнений зміст яких виражає лише одна із предикативних частин, особливо вирізняються з'ясувальні речення, де головна частина постає як суб'єктивна інтерпретація ситуації дійсності, вираженої в підрядній частині, наприклад: *Всім віреться, що більше зла не буде в світі* (Л. Лежанська); *Людові віреться, що кермо тримають народу лицарі великі* (Л. Шевело); *Недарма вірять, що навчена відьма завжди зліша від родимої* (М. Стельмах). У наведених реченнях головна частина не передає жодної ситуації дійсності, але узагальнює зміст конструкції загалом, представляючи її як загальновідому. Подібні конструкції Ш. Баллі називає структурами з експліцитною модальністю. Головна частина виражає суто модусний зміст (мислення, знання, віра, мовлення тощо), підрядна – репрезентує об'єктивний, диктумний зміст [2, с. 128]. Формуванню узагальненого змісту складної конструкції в цілому сприяє лексико-семантичне наповнення головної частини, яка формує так звану "модусну рамку". Зокрема, суб'єктну позицію при авторизаційному предикаті заповнюють лексеми узагальненого значення *всі, люд*, або ж ця позиція може бути незаповненою, однак мовна компетенція дає змогу його експлікувати, передбачити, домислити в механізмі узагальнення. Порівняй: *Недарма вірять, що навчена відьма завжди зліша від родимої* (М. Стельмах) – *Недарма всі вірять, що навчена відьма завжди зліша від родимої*.

Отже, формування узагальненого змісту в складних реченнях зумовлене лексико-семантичним оформленням предикативних частин, незаміщенням семантико-синтаксичної позиції та механізмом регулярної реалізації структурної схеми. При цьому поліпропозитивні структури експлікують різні способи творення узагальненого змісту: узагальненню підлягають ситуації, позначені обома предикативними частинами, узагальнений зміст відображає лише одна предикативна частина або ж генералізаційної семантики не створює жодна предикативна частина, однак взаємозв'язок чи логічні відношення між представленими ситуаціями сприймають як узагальнені. Перспективою дослідження може бути аналіз формування узагальненого змісту в структурі інших одиниць синтаксичної системи української мови.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Бабайцева В. В. Переходные конструкции в синтаксисе / В. В. Бабайцева. – Воронеж : Центр. – Черноземное книжное изд-во, 1967. – С. 325–362.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1955. – 416 с.
3. Белошапкова В. А. Синтаксис // Современный русский язык : Учебник / Белошапкова В. А., Земская Е. А., Милославский И. Г., Панов М. В.; Под ред. В. А. Белошапковой. – М. : Высшая школа, 1981. – С. 532–771.
4. Вихованець І. Р. Теоретична граматики української мови: Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. Сльнко І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І. І. Сльнко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
7. Тарланов З. К. Очерки по синтаксису русских пословиц / З. К. Тарланов. – Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1982. – 134 с.

Tetyana Yurchyshyn

**The representation of generalized content in the structure of complex sentences**

*In this article the concept of generalized content sentence is regarded, linguistic factors of content generalization in a sentence construction are defined. The lexical-semantic filling of semantic-syntactic positions, mechanism of the generalized-personal regular realization of structure diagram and non-substitution of subject semantic-syntactic position as linguistic factors of content generalization in sentence constructions are presented.*

*Key words: generalized content, the means of generalized content formation, lexical-semantic configuration, non-substitution of semantic-syntactical position, regular realization mechanism.*

Ірина Тимофєєва

**ОЦІННІ ЗНАЧЕННЯ КОНСТРУКЦІЙ  
ІЗ ПРЕДИКАТАМИ ФІЗИЧНОГО СТАНУ**

*У статті висвітлено проблему семантики оцінки предикатів фізичного стану в семантико-синтаксичній структурі речень, асиметрію в оцінці та структуру оцінки, що складається з облігаторних і факультативних елементів, вивчено аксіологічно релевантні ознаки, що беруть участь у формуванні оцінки.*

*Ключові слова: семантика оцінки, предикати фізичного стану, структура речення.*

Фізичний стан – це відчуття, сприйняття. Власне стани містять позитивний або негативний компонент. Оцінний аспект відіграє важливу роль у класифікації фізичних станів. З огляду семантики, оцінка – це категорія, що об'єднує всі засоби, які має сучасна мова у своєму розпорядженні для категоризації й позначування розмаїття оцінних значень, мотивованих зв'язками між мовцем і дійсністю [2, с. 209–351]. Проблеми вивчення семантики оцінки залишаються актуальними [Див.: 7, 3, 5]. Категорія оцінки тісно пов'язана з психофізіологічною організацією людини, оскільки мотивована її емоційними, когнітивними, експресивними, вольовими та іншими інтенціями. Метою статті є вивчення семантико-синтаксичної структури висловлювання з предикатами фізичного стану особи з семантикою оцінки.

Українські філософи пов'язують оцінку з інтенціональними гедоністичними дефініціями та репрезентують її в антропоцентричному ракурсі: від людини до світу [7, с. 46]. Розглядати стани можна як позитивні (приємні) й негативні (неприємні), тобто стан містить оцінку. Слідом за Н. Д. Арутюновою та О. М. Вольф [Див.: 1; 4] в українському мовознавстві розрізняють загальнооцінні та частковооцінні значення (пор. лінгвістичну інтерпретацію категорії оцінки Т. Космеди [7, с. 138–146]). До загальнооцінних належать слова з семантикою *хороший, поганий*, а до частково оцінних – слова, семантика яких ускладнена певним компонентом, що стосується структури оцінки. Об'єкт дійсності (фізичний стан людини) має набір аксіологічно релевантних ознак, які дають змогу визначати оцінку, тобто зараховувати об'єкт до одного з двох аксіологічних розрядів. Ці властивості постійно конфліктують між собою, оскільки об'єкт можна характеризувати в одному випадку позитивно, а в іншому – негативно. Поза контекстом знак “+” або “–” як семантичний компонент лексеми не детермінований. Асиметрію демонструють орієнтовані на норму інтенсифікатори, зокрема асиметрію в оцінках на “песимістичне” позначення в [див.: 12, с. 47; 14, с. 357]. Оцінка *добре* може означати відповідність нормі та її перевищення, проте оцінка *погано* завжди означає відхилення від норми. Наприклад: – *Як ти почуваєшся? – Нормально / Добре / Дуже добре / Чудово* (“+”, тобто відповідність нормі та її перевищення); – *Погано / Дуже погано / Препогано* (“–” з різним ступенем інтенсивності відхилення від норми). Інтенсифікації можливі як у зоні “+”, так і в зоні “–” на позначення підсилення ознак *добре / погано* та деінтенсифікація – на позначення їхнього послаблення. Засоби інтенсифікації надзвичайно різноманітні. Оцінна шкала містить нейтральну зону [13, с. 145–169], що знаходиться між зонами “+” та “–”. Оцінна шкала недискретна, вона являє собою континуум із константним зростанням або зменшенням ознаки. Проте в психолінгвістичних дослідженнях оцінок установлено градуйовану шкалу із семи елементів, що інтуїтивно відповідають певній психологічній реальності: *дуже хороший – хороший – досить хороший – середній – досить поганий – поганий – дуже поганий*. Очевидно, інтенсивності мають ступінь, проте, як вважає Lewis (Цит. за: [11, с. 150]), неможливо вписати інтенсивність болю в чіткі